

Textos de Gieri Menzli *Curs da rumantsch grischun*. Cuir, Lia Rumantscha, 1995 apresentados em curso do II Congresso Nacional de Linguística e Filologia, Rio de Janeiro, 1998

O RETO-ROMÂNICO MODERNO

Mário Eduardo Viaro (USP)

II CNLF/ RJ

1998

LECZIUN 1

FONÉTICA:

A B C D E F G H I J L M N O P Q R S T U V X Z

C, CA, CO, CU /k/	G, GA, GO, GU /g/
CHI, CHE /k/	GHE, GHI /g/
CE, CI /ts/	GE, GI /dʒ/
CHA, CHO /tʃ/	GLI, GL /ʎ/
TGE, TGI, TG /tʃ/	GN /ɲ/
QU /kw/	GU+vogal /gw/
S /s/ ou /z/	
S+consoante /ʃ/ ou /ʒ/	
SCH /ʃ/ ou /ʒ/	
TSCH /tʃ/	
Z /ts/	

- Buna saira, jau hai num Mário Viaro. E vus?
- Peter Schmid.
- E vus, co avais vus num?
- Jau hai num _____ .

- Avais vus num Peter Schmid?
- Gea, jau hai num Peter Schmid.
- E vus, avais vus num Anita Mayer?
- Na, jau hai num _____.

- Tgi da vus ha num Yvonne Fischer?
- Jau hai num Yvonne Fischer.
- E tgi da vus ha num René Welti?
- Jau.

- Perstgisai, essas vus dunna Alig?
- Gea, jau sun dunna Alig.
- Perstgisai, essas vus signur Pinchera?
- Na, jau sun signur Viaro.

- Perstgisai, essas vus signur Spinas?
- Na, jau hai num Bezzola.
- Co avais vus num?
- Bezzola, Reto Bezzola.
- Fa plaschair, signur Bezzola.
- Danunder essas vus?
- Jau sun da Zernez.
- Da Zernez, en Engadina Bassa?
- Gea.
- E stais vus era a Zernez?
- Na, jau stun a Cuir.

- A Cuirá? En tge via?
- A la via da la Posta.

LECZIUN 2

Dunna Condrau lavura tar la posta. Ella è emploiada. Sia lavur la plascha fitg bain. L'um da dunna Condrau lavura era tar la posta. El porta las brevs ed ils pachets. Il è postin.

Signur Wieser è tecnicist. El lavura tar in inschigner a Glion, en Surselva. Signur Wieser è in bun tecnicist. Perquai ha el era blera lavur.

Giuvna Fischer va anc a scola. En la scola da dunnas. Ella vul vegnir mussadra. Ela fa gist in practicum en ina scolina. Ses ami Chasper che la spetga adina fa in emprendissadi. El vegn eletricist.

Yvonne Mayer è secretaria en il biro da traffic a Cuira. Not Parli, ses ami, ha ina buna piazza tar la viafer. Yvonne e Not stattan ensemen dapi in pèr onns. Els han in'abitaziun da fit en ina chasa auta. Ma uss han els l'intenziun da maridar. Perquai na tegnan els betg lur abitaziun da trais stanzas. Els tschertgan insatge auter. Els speran da chattar ina bella chasa dad ina famiglia cun in grond iert. Sch'els na chattan nagut en la citad, van els a star en in vitg ordaifer Cuira.

Yvonne e Not Parli nun han chattà a Cuira ina bella chasa dad ina famiglia cun in grond iert. Talas chasas èn fitg raras - u fitg charas. Ma els han cumprà in'abitaziun da proprietad a Domat. Ella sa cumpona d'ina stiva cun balcon, ina cuschina moderna, trais stanzas da durmir, in bogn, ina tualetta ed in tschaler.

La chasa da diesch familias nua ch'ils Parlis van a star ha natiralmain era ina lavandaria comunabla e - sper la stgala - in ascensur . Davant chasa hai ina gronda piazza da gieu per ils uffants. I manca be l'iert che Yvonne Parli avess gugent. Ella vul dumandar ils auters proprietaris sch'ella astga almain plantar in pèr flurs enturn chasa.

LECZIUN 3

1) Igl è in quart avant las set. Dunna Caderas è gia levada. Ella fa sia tualetta. Lura cloma ella Martin, il figl, che sto ir a lavurar gia a las set e mesa. Durant che Martin sa trai en, prepara dunna Caderas l'ensolver per l'entira famiglia.

I va ditg fin che Martin vegn. El na po betg or da letg la damaun. Perquai n'ha el era mai temp da mangiar endretg.

Enturn las set levan era Sonja e signur Caderas. Cur ch'els èn pinads vegnan els a maisa. Toni Caderas ha gugent in ensolver endretg: in bun cuppin café, duas, trais talgias paun cun paintg e tuargia ed in toc chaschiel. Sonja perencunter baiva be in suc d'oranschas "pervia da la lingia".

In quart avant las otg va mintgin per ses fatg. Martin è gia ì a la lavur, Sonja prenda la mappa per ir a scola e signur Caderas va giu en garascha per l'auto.

Cur che tuts èn davent, fa dunna Caderas il tegnairchassa. Ella lava giu, fa ils letgs, nettegia l'abitaziun. Lura va ella en citad a far cumissiuns. Ella cumpra tut quai ch'ella dovra per il gentar e la tschaina: paun e charn, fritgs e legums, in pèr conservas.

2) Ils Bigliels da Mustér èn ids en vacanzas. Cunquei ch'els èn be en dus n'han els betg reservà ina stanza. Uschia pon els decider pir il davos mument nua ch'els vulan ir e quant ditg ch'els vulan star, tut tenor l'aura e la luna. Avant che partir, han els empermess als Casanovas, lur vischins, da trametter ina carta.

Oz en damaun ha il postin purtà ina carta a dunna Casanova. Ella legia:

"Mes chars,

Sco che Vus vesais essan nus ans fermads en Engiadina bassa. Nus passentain uss insaquants dis a Tarasp nua che nus avain chattà ina bella stanza en ina pensiun gist sper il lai. Nus faschain mintga di ina tura. Ier essan nus stads en il Parc naziunal. Nus essan ids sur il Foss vi e lura turnads da la Val Plavna ora fin a Tarasp. Quai è ina bella tura, ma jau sent oz ch'ella è stada in pau memia lunga per mai. Jau hai in sgarschavel barbatiat. Perquai avain nus fatg iz be ina spassegiada enturn il lai. Suentar avain nus dà in'egliada al chastè, ed uss essan nus gia dapi duas uras en in café a Scuol. Toni admira las chasas engiadinaisas enturn nus (e guarda suenter a las turistas); jau profit da la chaschun per scriver a noss amis ed enconuschents.

Cordials salids ed a revair

Gada

PS. I vala la paina da vegnir en Engiadina. I dat era qua ina massa bellas chaussas da vesair."

LECZIUN 4

1) En il Grischun datti blers bels vitgs, vitgs cun inagen caracter, cun bellas chasas e bellas stallas, cun pitschnas pensiuns ed ina gronda baselgia. Ma tut ils vitgs n'èn betg bels. I dat era vitgs trids cu chasas memia autas, cun bajetgs memia lungs, cun hotels memia gronds, vitgs sco citads, vitgs che na van betg a prà cun il caracter da la cuntrada.

Tschientmillis esters visitan mintg'onn il Grischun. Per tge motivs elegian els gist nossa regiun per passentar lur vacanzas?

La stad tschertgan els oravant tut nossas muntognas, noss gauds, las vals solitarias e las numerusas pussaivladads da far turas lunsch davent da la canera da las citads.

L'enviern - la stagiun preferida da noss giasts - fuin blers la tschajera da la Bassa per giudair il sulegl e la quietezza en in vitget muntagnard u per far sport e sa diventir en in lieu da vacanzas renumà.

Il turist e giast modern è pia pretensius. El tschertga en las vacanzas cuntradas bain mantegnidas, in ambient natiral ed il contact cun glied curtaschavla. El na vul dentant renunziar al confort ed a las distracziuns ch'el ha a chasa.

En noss chantun na sto el era betg renunziar a quai. Il Grischun porscha insatge a tut las bursas ed a tut ils gust: hotels da luxus per ils pli bainstants, pensiuns da famiglias ed alloschis da massa per spetgas pli modestas.

Grazia als numerus meds da transport na datti era naginas difficultads da viagià. La Viafer retica, l'auto da posta u l'auto privat transportan ils giasts cumadaivlamain tras nossas vals e sur ils pass fin en ils vitgs ils pli lontans. Las sutgeras e pendicularas lubeschan ad els da cuntanscher spert e senza gronds sforzs ils pli bels puncts panoramics da nossa regiun.

Pervia da quests puncts panoramics, da las bellas pistas da skis, da las loipas da passlung, da l'aria frestga e dals laiets alpins vegnan ils giasts tar nus. Els portan lavur e gudogn, ma era quitads. Il turissem ha numnadamain era varts negativas. El destruescha savens l'equiliber tranter la natira e l'uman, ed el po era destruir sasez. Nus nun essan anc dal tut conscients da quai, schebain ch'il turissem è la pli impurtanta funtauna economica dals Grischun, Dad el dependan passa 50% da nossas plazzas da lavur. N'è quai betg ina raschun suffizienta per proteger e mantegnair las bellezzas natirals che nus avain da porscher a noss giasts?

2) Grazia al turissem ed a differentas industrias è il Grischun oz in chantun relativamain bainstant. Quai nun è adina stà uschia. Pli baud era il Grischun in chantun pauper. Las cundiziuns da viver eran diras, sco dapertut en las muntognas, e las entradas da las famiglias na bastavan savens betg per nutrir endretg ils numerus uffants. La populaziun grischuna viveva surtut da l'agricultura. La stad gievan ils purs ad alp cun il muvel, lura lavuravan els sin il funs: els faschevan fain e raccoltavan il graun madir ed ils tartuffels. L'enviern pavlavan els las vatgas, ed els gievan cun ils chavals a manar laina. Las dunnas s'occupavan dal tegnairchasa e dals uffants. Ellas faschevan paun, filavan e taissevan. Ils uffants ed ils giuvens gidavan sco ch'els pudevan. Els eran main scolads che quels dad oz, ed els avevan darar la pussaivladad d'emprender in mastern, ma els encunoschevan forsia meglier las realitads da la vita che la giuventetgna d'ozendi.

Per la gronda part da la glied na devi ni vacanzas ni viadis ni chasas confortablas, be il cumbat quotidian per satisfar onestamain ils basegns fundamentals da l'existenza... e las festas ed il numerus firads: festas da baselgia, perdunanza, nozzas, battens, mortoris ed il tschaiver. Lura s'entupav'ins... E la tatta ch'enconuscheva tut ils parents ed enconuschents explitgava als uffants il pumer genealogic da la famiglia da las ragischs fin als pli fins romins. Ella n'emblidava nagin, magari gnanc ils chatschs selvadis ch'avevan pudì crescer malgrà la surveglianza da l'entira parentella.

Gramática

Artigos

artigo definido	masculino	feminino
singular	il giuven l'ami	la giuvna l'amia
plural	ils giuvens ils amis	las giuvnas las amias

artigo indefinido	masculino	feminino
singular	in giuven in ami	ina giuvna in'amia
plural	giuvens amis	giuvnas amias

da+il(s) > dal(s)

a+il(s) > al(s)

da+in> d'in

a+in> ad in

Verbos

Conjugações:

1. -ar
2. -air
3. -er
4. -ir

1. conj.	LAVURAR	MANGIAR (-giar, -miar, -ziar)	TELEFONAR
jau	lavur	mangiel	telefonesch
ti	lavuras	mangias	telefoneschas
el/ ella	lavura	mangia	telefonescha
nus	lavurain	mangiain	telefonain
vus	lavurais	mangiais	telefonais
els/ ellas	lavuran	mangian	telefoneschan

	TEGNAIR	PRENDER	LEGER (-ger)	CURRER (diriger,exister,assister)	PARTIR	CHAPIR
jau	tegn	prend	legel	cur	part	chapesch
ti	tegnas	prendas	legias	curras	partas	chapeschas
el/ ella	teгна	prenda	legia	curra	parta	chapescha
nus	tegnain	prendain	legiain	currin	partin	chapin

vus	tegnais	prendais	legiais	curris	partis	chapis
els/ ellas	tegnan	prendan	legian	curran	partan	chapeschan

	BAIVER (ai/a)	CLAMAR (o/a)	DURMIR (u/o)	UDIR (au/u)	DUVRAR (u/o)
jau	baiv	clom	dorm	aud	dovrel
ti	baivas	clomas	dormas	audas	dovras
el/ ella	baiva	cloma	dorma	auda	dovra
nus	bavain	clamain	durmain	udin	duvrain
vus	bavais	clamais	durmais	udis	duvrais
els/ ellas	baivan	cloman	dorman	aud	dovran

ai/a: baiver, entschaiver, tadlar (-el), manar, pasar

o/a: clamar, dumandar, gudagnar

u/o: durmir, duvrar (-el), empruvar, purtar, pustar, schluppar, morder, porscher, volver

au/u: udir, entupar, ludar, giudair

Irregulares:

	ESSER	STAR	AVAIR
jau	sun	stun	hai
ti	es	stas	has
el/ ella	è	stat	ha
nus	essan	stain	avain
vus	essas	stais	avais
els/ ellas	èn	stattan	han

	IR	VULAIR	STUAIR	PUDAIR	FAR	DIR	DAR
jau	vom	vi	stoss	poss	fatsch	di	dun
ti	vas	vuls	stos	pos	fas	dis	das
el/ ella	va	vul	sto	po	fa	di	dat
nus	giain	lain	stuain	pudain	faschain	schain	dain
vus	giais	lais	stuais	pudais	faschais	schais	dais
els/ ellas	van	vulan	ston	pon	fan	din	dattan

Numerais

0 nulla

1 in, ina

2 dus, duas

3 trais

4 quatter

5 tschintg

6 sis

7 set

11 indesch

12 dudesch

13 tredesch

14 quattordesch

15 quindesch

16 sedesch

17 deschet

21 ventgin

22 ventgadus

23 ventgatrais

24 ventgaquatter

25 ventgatschintg

26 ventgasis

27 ventgaset

31 trentin

32 trentadus

40 quaranta

50 tschuncanta

60 sessanta

70 settanta

80 otganta

8 otg	18 deshdotg	28 ventgotg	90 novanta
9 nov	19 deschnov	29 ventganov	100 tschient
10 diesch	20 ventg	30 trenta	101 tschientedin

102 tschientedus	472 quattertschientsettantadus
200 duatschient	1984 millinovtschientotgantaquatter

300 traiatschient
400 quattertschient

1000 milli

2000 duamilli

3000 traiamilli

10 000 dieschmilli

100 000 tschientmilli

1 000 000 in milliun

1 000 000 000 ina milliarda

Ordinai

1. emprim

2. segund

3. terz

4. quart

5. tschintgavel

emprima

segunda

terza

quarta

tschintgavla

Pronomes pessoais

sujeito	pron. obj. acentuado	pron. obj. não acentuado
jau	mai	ma (+cons); m' (+vog)
ti	tai	ta (+cons); t' (+vog)
el	el	al
ella	ella	la (+cons); l' (+vog)
i (+cons);igl (+vog)		
ins		
nus	nus	ans
vus	vus	as
els	els	als
ellas	ellas	las

Vendais vus **voss iert**?

Compran tes geniturs **la chasa**?

I va bain

I fa bell'aura

I tira favugn

I plova.

I dat suleagl

Igl è las otg

Igl ha tschajera

Na, nus **al** tagnain, nus n'**al** vendain betg.

Na, els na **la** cumpran betg; els **la** prendan a fit.

Vai bain?

Fai bell'aura?

Tiri favugn?

Plovi?

Datti suleagl?

Èsi las otg?

Hai tschajera?

è+ins = èn ins

ha+ins = han ins

Pronomes possessivos

	masc sg	masc pl	fem sg	fem pl
1. sg	mes	mes	mia	mias
2. sg.	tes	tes	tia	tias
3. sg.	ses	ses	sia	sias
1. pl.	noss	noss	nossa	nossas
2. pl.	vooss	vooss	voossa	voossas
3. pl.	lur	lur	lur	lur

Comparação

Il mantè blau è **pli** elegant **che** il grisch.

Il mantè blau è **main** elegant **che** il grisch.

Il mantè blau è **uschè** elegant **sco** il grisch.

Negação

Diante de consoante:

jau **na** lavur a Turitg.

jau **na** lavur **betg** a Turitg.

Diante de vogal:

el **nun** è a chasa.

ella **n'è betg** a chasa.

Taidlas ti savens radio?

Na, jau **na** taidlel **mai** radio.

Vesas ti insatgi?

Na, jau **na** ves **nagin**.

Vesais vus insatge?

Na, nus **na** vesain **nagut**.

Lavura ella **anc**?

Na, ella **na** lavura **betg pli**.

Postas ti **anc** insatge?

Na, jau **na** post **nagut pli**.

Èn els **gia** maridads?

Na, els **n'èn betg anc** maridads.

Ordem

Afirmativa:

els han l'intenziun da maridar.

Interrogativa:

han els l'intenziun da maridar?

Negativa:

els n'han betg l'intenziun da maridar.

Inversões

Uss han els l'intenziun da maridar.

Perquai han els l'intenziun da maridar.

Sch'els na chattan nagut a Cuira, n'han els betg l'intenziun da maridar.